

והיה העגנון למישור

דן לאור, הוצאת שוקן, 744 עמ'

28 שנים אחרי הסתלקותו של ש"י עגנון הופיעה השנה הביוגרפיה הראשונה אודותיו. היא חשפה תהום בין יצירת עגנון לבין האיש עגנון. קשה לתאר שתי ישויות כה קיצוניות הנבדלות זו מזו

הלל ויס

שדות עומק כיצירות עגנון כדי להבטיח התמודדות של ממש. לאור חזר וייהד את עגנון בקונטקסטים מודרניים-קלאסיים, כפי שהיה מקובל בעיקר בביקורת הציונית שהגיעה לשיאה בשנות החמישים והשישים, ביקורת ברוך קורצווייל ודב סדן, ואשר אהבה להדגיש את כפל הקרקעית של יצירת עגנון, ולא יכלה להציע תזה כוללת שיש בה הסבר מספיק גם לשבר וגם לרצף. קורצווייל וסדן התעקשו בדרך כלל על חילוניותה של יצירת עגנון, ובכך התעו דורות של חוקרים פליטי בית-הספר הישראלי, שרק חיפשו תירוץ לא להתעמק במקורות ובלשונו אלא בסקס ובפסיכולוגיה. דן לאור, לעומתם, בפירושים שבהר להדגיש ובעובדות האוטוביוגרפיות שליקט, חילץ את עגנון ואת יצירתו מהפוסט-מודרניזם האליילי הנוכחי, המנסה לגרוף

במהומת "ארון הספרים היהודי", שהפך פעמים רבות לסיפוק של צורך מסחרי-בידורי גרידא, או לצורך של היטהרות שטוחה, ספרו של דן לאור על חיי עגנון מטיל לתוך מעגלי ההתרפקות השמנונית המקונחת בטישיו סופגני, מסה תרבותית עצומה המייצגת מבט של יהדות חילונית, ציונית, היסטורית ואחראית. עדיין יש דבר כזה, אם כי הוא חזון נדיר ויקר מציאות. חיי עגנון הוא ספר ענק שיש בו שיקול דעת יציב בעניין מקומו של עגנון ומקומה של יצירתו בתולדות התרבות היהודית-עברית. הספר אמנם נוגע רק בשולי התהום, ומדשדש למרגלות הפסגות, אבל כל מי שרוצה להתמודד עם חידת יצירת עגנון, ולא עם חידת האיש עגנון, ממילא ישק במעגלות חיפושיו סביב משמעות האות והמלה העברית במצרף האמנותי, ואין לך

ספר עיק שיש בו שיקול דעת יציב

אינו יכול לחלום על ביצוע פרויקט השקול לעבודת חיים זו, כפי שעשה בזמן מועט דן לאור. הוא מלווה את עגנון מיום אל יום, מפרט אל פרט, קושר את העובדות למעגלי מקום וזמן הולכים ומתרחבים, לא כאורח הסופרים הכותבים ביוגרפיות והבודים מעשיות ככל העולה על דוחם, אלא מתוך ניסיון בלתי נלאה לתמוך את יתדות הסיפור, תולדות חי עגנון מילדותו ועד לפטירתו, באלפי מסמכים, רובם מכתבים, ביקורות, פרשנויות, התייחסויות שונות, פרוטוקולים של ועדות פרס, פתיקים של זרי פרחים שקיבל עגנון ממעריצים, וכל זוטא ששמר הסופר המגלומן והאוהבסטיבי בארכיונו.

וכמעט שכחנו, היצירות עצמן. כארבעה מיליון מלים שכתב עגנון, שכל

אחת מרעידה אדוות ומקימה סערות מקצה היצירה ועד קצה לרוחבה ולעומקה משהר הלשון העברית. מהדימויים והמיתוסים שבתרבות העברית-שמית והאמיתות הנצרפות מהן, ועד המציאות הקשה הלא-משיחית במדינת ישראל שהפכה לישות אנטי-עגנונית. "השמים נתרוקנו", כפי שאומר הגיבור גמזו ב"פתיחי דברים".

דן לאור הוא חוקר הספרות העברית הציוני החלוני החשוב ביותר בן דור הביניים של חוקרי הספרות. זאת בשל חריצותו ובשל האתוס הציוני המופנם בו עמוקות, ומפני שהוא שומר על מודוס מאופק ואחראי בכל כתיבתו, שעיקרה היסטוריה של הספרות העברית במאה העשרים. אין בו שאיפות להפגנת יכולות פוסט-מודרניות, שחקר הספרות הישראלית רווי מהן ולא לטובה. כיום, בעקבות מישל פוקו וז'אק דרידה, הפכה הלשון תעמולתית ופוליטית, חסרת כל מטרה, מלבד האשליה שיש בכוחה לבטא מאגרי כוח בדויים המייצגים את אומנם

את יצירת עגנון אל מחוות אסתטיים מנותקי הקשר ההיסטורי ומהויבות למבני-על כמו אמונה, אגדה והלכה. הספר עב הכרס, ראה אור באביב האחרון בהוצאת שוקן, הוצאת הבית והבעלים האולטימטיבי של כתבי עגנון, שרוח אבותיה בראה את עגנון וגם עסקה עיסוק יתר בקבורתו, כפי שנראה בפרשת מסכת המוות שטרה גרשום שוקן להלביש את עגנון לאחר פטירתו (יחד עם הפסל יגאל תומרקין). התיאור הדה-הומני, הזוועתי, משקף כל כך את הניצול העיוור ואת עולמו הגויי והזר של גרשום שוקן, בנו של הפטרון היהודי שלמה ולמן שוקן, שידע כי יצירת עגנון היא פרה חולבת נצחית שיהודים יעשו מחלבה גבינות, ומשום מה השב כי אביו ברא לו גולם לשרתו

עד סוף כל הדורות. לעומת התיאור הפרטני של מריחת הגבס על עיניו הלא מעוצמות של עגנון המת, כדי להפיק מסכת מוות גויית, ניצבת האגדה שאמונה ירון, הבת הצדקת, קיבלה כפשטה עדות נאמנה מפי האחות שהייתה עם עגנון בזמן יציאת נשמתו, ואשר טענה שעגנון במלותיו האחרונות קרא "שמע ישראל". לאור, למרבה הצער, מתאמץ להפריך אגדה זו, הן בספרו והן בוויכוח אכזרי ומיותר עם הבת מעל דפי עיתון "הארץ". לאור עוקב שנייה אחר שנייה כיצד גוועו המכשירים בליל פטירתו של עגנון, כמעשה בלש או כעוסק בחקירה פתולוגית, גם במטרה להוכיח כי לא היה "שמע ישראל". הכל נכון, אבל המחיר שמשלמים על סילוק אגדות יכול להיות אבדן האמת הפנימית. בחינת נשמה וגוף קיים, וזה מה שקורה בספר, וכבר עמדו על כך המבקרים. לאור העריך בקלות יתר את משקלו של הממד המטאביוגרפי המכתיב את כל המהלכים העמוקים ביצירת עגנון.

על אף כל הביקורת, הספר אדיר. הוא הפך עם צאתו לנדבך שמבלעדיו אי אפשר להמשיך בחקר עגנון, ובנוסף לכל הוא ספר מרתק לכל קורא, גם לכוה שלא קרא את יצירת עגנון אלא רק שמע עליה. הספר הוא פרי מחקרו החרוץ והיסודי של דן לאור, פרופסור באוניברסיטת

תל-אביב. הספר זכה לגל תגובות, רובן מושהות, שפרצו לעיתונות רק בראשית האביב ובעיקר בתודשי הקיץ, אולי בשל התדהמה שאחזה בקוראים ובחוקרים שהיו צריכים להתמודד עם חיבור כה גדול שאת הקריאה היסודית בו דחו לכשירות הזמן. עד עתה היו כל התגובות שקראתי מסויגות, למרות שאיש מהמסתייגים המקצועיים שעגנון אומנותם, פרט לחיים באר,

עושר החיים והיצירה של עגנון מרגיש עד כמה רחוקות ודלות רוב היצירות ורחוק עולמם של הסופרים הישראלים ממקורותיהם, לעומת התהומות והאוקיינוסים, הפלנטות והקוסמוסים, המבעבעים ביצירת עגנון

בלבד. האמנות הפכה, כמו החוק, למגויסת, על אף שהיא מתהווה לבת-חירות, בעוד שלמעשה היא תומכת בייאוש ובהפקרות - בצוותא עם הספרות ובעיקר עם התיאוריות הספרותיות - ומכרסמת כתולעים ברכיבי היסוד של התודעה האנושית. לפיכך קשה לאנשים להקשיב ליצירות קלאסיות. הם פשוט אינם מאמינים בידע ובתוויה כערך יציב יחסית. מנגד, דן לאור הוא

חוקר של הסופרים הציונים הגדולים כמו היים הוז, תולדות האידיאולוגיה הכנענית של יונתן רטוש, פולמוס קורצווייל, וחקר יצירת נתן אלתרמן. הוא אינו נוקט עמדות פוליטיות מוטות ואינו מנסה לעשות מהפכות. כך גם ספרו על עגנון,

"הדום וכיסא".

עד כדי כך הגיעו הדברים, שעגנון התייחס לפעמים לשמו כמו לשם מפורש שאסור להגותו באותיותיו. כשזכה בפרס נובל ביקש שהכנסת תחוקק שאיש בעולם אסור שייקרא עגנון, אבל הוא ידע גם לבוז לעצמו. כך, למשל, ברשימה "לכבוד עצמי", בספר מעצמי אל עצמי, לומדים אנו כיצד "הצדקת תהילה החסודה וההמודה" מחנכת את עגנון, ולא כפירושיהם של עמוס עוז ודוד פישלוב לסיפור "תהילה".

קורצווייל וסדן התעקשו בדרך כלל על חילוניותה של יצירת עגנון, ובכך התעו דורות של חוקרים פליטי בית הספר הישראלי, שרק חיפשו תירוץ לא להתעמק במקורות ובלשון אלא בסקס ובפסיכולוגיה. דן לאור נוהג אחרת מהם

לאור, כפי שכבר ציין אריאל הירשפלד ב"הארץ" (29.4.98), לא הצליח בספרו "היי עגנון" להתמודד עם הסוד המחבר את היים ליצירה. הירשפלד מאמין שהדבר ניתן. אני מפקפק בכך מאוד. אבל הקושי של לאור נובע גם מכך שהוא אינו אמן אלא חוקר. אף על פי כן, כאמור, הספר מרתק, הוא מהווה קומפליצה אינסופית של רוב החומר שנכתב לפניו. המחבר פשוט בלע אל ספרו מחקרים שלמים, שאת חובתו כלפיהם הוא ממצה במקרה הטוב בהפניה אל הערות בשולי הספר. לדעתי, חובתו הייתה לציין את שמות החוקרים בתוך הטקסט העילי. הספרים והמאמרים אינם רק הערות או הפניות, אלא חטיבות עצומות ושכתובים בתוך הטקסט של לאור עצמו. לדוגמה: גילוייו של היים באר ב"גם שנאתם גם אהבתם", וכן גילוייו של דוד אורבוך בספרו האנגלי "ליד כפות המנעול", על סיפורי האהבה של עגנון והופכים לחלק מורם הטקסט שבספר.

המבטא את הורם המרכזי במחקר ובפרשנות. הרצינות של הספר - למרות הפיקנטריה הרבה הכלולה בו - מצילה את עגנון, האיש הקטנוני, הבורגני להפליא, ממפולת גרוטסקית. עגנון נותר מין הידרוצפלוס, איש קטן עם ראש גדול ולב מצומק, מפלצת גאונית.

תהום רובצת בין יצירת עגנון לבין האיש עגנון. קשה לתאר ישויות הנבדלות זו מזו בקיצוניות רבה כל כך. כל הרגשות הפרובינציאליים, העירתיים, ההידחקות הסרת הבושה של נער קטן למקום גדולים, לצד רגשי הנהיתות הממלאים את גיבורי עגנון כמו את אישיותו שלו, לצד תאוות כבוד שאינה יודעת שבעה - תרמו לנברווה המדהימה, החר-פעמית, המולידה אגפים חשובים ביצירת עגנון. יחד עם הממד הפסיכו-פואטי הזה, קיימת במקביל ולחוד יצירה שכמוה, או לפחות חלקים מתוכה, לא הייתה ולא תהיה מבריאית העולם ועד יום אחרון. ובהקשר זה יש לזכור מה שאמר הרב קוק על הסיפור "והיה העקוב למישור" (1912), שנחצב ממקור הקודש. ההכרעה של עגנון (או של המספר) ביחס לגורלו של מנשה היים ב"והיה העקוב", כאשר רואים בהצבת המצבה לראוי לה פעולת תיקון, היא כמו הודאה של הקדוש-ברוך הוא ליהודה ותמר, "צדקה ממני", משמעותה הודאה בסבלו ובייחודו של עם ישראל למרות כל הטאיו.

הבולענות הזו יש לה מחיר אינטלקטואלי. מרבים לסכם ופוסקים לחשוב ולהרגיש. לצערי, זו נורמה מקובלת באוניברסיטאות שדג קטן ומתחיל בולע דג גדול, ולפעמים להפך: דג גדול ומפורסם עושה במחקרי האסיסטנטים כבתוך שלו, וחכמת המסכן בווייה. החוקר לאור יכול לחקור היסטוריה ותרבות בדרך הוגנת בשיפוט, אבל הוא מתקשה מאוד ליצור בעצמו אמירה מקורית פנימית ביחס ליצירה עצמה. הצלחתו הגדולה היא רק בשיפוט המכליל.

המבט היהודי של עגנון נתפס אצל לאור באופן חיובי. הוא רואה בעגנון סופר יהודי, ומצביע על כך שהמחויבות לאמונה, ללשון, לאגדה ולהלכה, למצוות, לרבנים ולמסורת הכוללת, היו חלק אינטגרלי ביצירתו (ועגנון, לפי לאור, עיכב את פרסום

ובעצם, הביוגרפיה החדשה על עגנון היא בראש ובראשונה מין דפי זהב של יצירת עגנון, כלי מחזיק ברכה בתחום הטכני לכל שוחרי יצירת עגנון השקדנים והמעמיקים, הפוזרים ועיר

"שירה" בהיוו מפני שהספר הביך אותו). ככלל, יש ביצירת עגנון תיאולוגיה על-חסידית, משמעת ואחריות טוטלית כלפי ההלכה, עמדה שאין כדוגמתה אצל שום סופר עברי. מפעמת בה תחושה של שליחות קודש. הוא דרש את היי כמפנימים את כל ההיסטוריה היהודית מלפני הבריאה, ומימות שם הם ויפת, ובעיקר את תהליך הגאולה. כך ניתן לראות בבירור בסיפור

לאור עוקב שנייה אחר שנייה כיצד גורעו המכשירים כליל פטירתו של עגנון, גם במטרה להוכיח כי לא אמר "שמע ישראל". הכל נכון, אבל המהזר שמשלמים על סילוק אגדות יכול להיות אבדן האמת הפנימית

פה זעיר שם, מן הפוסט-מודרניסטים ועד לקוראים שמרניים ביותר, מפני שהוא מציג כלי צפוף אינפורמציה רלוונטית מאוד. אבל הספר יענה גם למציצנים, לרכלנים, ולהללו שכל תאוותם

של עגנון הצעיר.
כמה ממבקרי הספר כבר עמדו על טעויות קטנות, אך בולטות
מדי, כמו בעניין מחלוקת התאריכים המפורסמת אימתי עלה

לתפוס גדולי עול בקלקלתם. החלק הסיפורי של הספר ספוג
בשכבה עבה של פרטים קטנטנים שנעשה ניסיון עליון לאמתם
ולתומכם בשפעת המכתבים התפלים, האידיויטיים, החולניים
והמגוחכים להפליא, שהשאיר עגנון
אחריו ואשר סיפקו את החומר למחזה
המעובד "אסתרליין יקרתי".

לאור מציין מה הדפיס עגנון בכל
מהדורה ובכל הדפסה ומה היה סדר
העריכה, כתיבית, כדרכם, השוו את

יצירותיו של עגנון שנים אחדות, ולפעמים סיפור מוקדם מופיע
שנים רבות אחרי סיפור מאוחר, עניין שגורם לשיבושים בהבנת
התפתחות היצירות. בהבהרת נקודה זו תרומתו של לאור לא
תסולא בפז. הסולידיות היציבה של הדיון ביצירת עגנון, על פי
נוסח סדן-קורצווייל, שומרת על המונומנטליות של יצירת עגנון

מפני גלישה מוחלטת
לדיונים אסתטיסטיים או
אניני יתר, שבסופו של
דבר מתחילים במהלך
הדיון עצמו. בכתיבתו
ובשיטתו של לאור יש
לרתק את הקורא אל
הספר עד תומו, אבל אין
הארה. הקורא ישוט על
פני ארבע כנפות תבל,
אך לא ישתאה.

אחת היכולות
היוצאות מן הכלל של
לאור היא לשזור באופן
משמעותי את
ההיסטוריה העולמית
להיסטוריה המקומית
ולחיי עגנון. למשל:
בעמוד 50 הוא מספר מה
היה בתורכיה בשנת
1908, שנת עלייתו של
עגנון, שהייתה שנת
מפנה. בינואר אותה שנה
התחוללה מהפכת
התורכים הצעירים,
והביורגף מציין כיצד
השפיעה על השולטן
עבדול חמיד השני ועל
התפתחותה של העלייה
השנייה והעיר יפו
בפרט, וכיצד כל זה
השפיע על עיצוב יצירתו

עגנון התייחס לפעמים לשמו כמו לשם מפורש שאסור להגותו באותיותיו. כשזכה בפרס נובל ביקש שהכנסת תחוקק שאיש בעולם אסור שייקרא עגנון

עגנון לארץ, האם בל"ג בעומר או בסמוך לכך. לעניין יש
השיבות לגבי המיתולוגיה העצמית ומקומה ביצירת עגנון
כמיתולוגיה שיש לה תוקף אובייקטיבי. מספרו של לאור עולה
כי עגנון עזב את וינה אחרי חג השבועות, והגיע עשרה ימים
אחרי ל"ג בעומר, שהוא בכ"ח באייר...

טעות נוספת נפלה

כאשר לאור ניסה להפליג
ביופיה של גלופת יפו
המאירה פנים לעגנון
העולה לארץ. הוא כותב:
"כשהגיע עגנון ליפו,
הייתה עונת הקיץ
בעיצומה. הפרדסים הרבים
שבעיר ובסביבתה היו
בשיא פריחתם" (עמ' 53).
בשלהי אייר (יוני)
הפרדסים אינם פורחים.
לפעמים לימונים.

אך העיקר הוא שהספר,
בזכות עושרו ועושר
החיים והיצירה של עגנון,
מדגיש עד כמה רחוקות
ודלות רוב היצירות,
ורחוק עולמם של
הסופרים הישראלים
באשר הם ממקורותיהם,
לעומת התהומות
והאוקיינוסים, הפלגות
והקוסמוסים, המבעבעים
ביצירת עגנון אשר לא קם
כמותו. הספר מעורר קנאת
סופרים, ומן הסתם ירבה
לתרום לתחרות על חקר
משמעות יצירת עגנון,
והיה זה שכרו הרב. ■

אסתרליין יקרתי

מאז שבא לגדרה (לבית אבות), היה עגנון מודע לכך כי
רעייתו אסתר נמצאת במקום שהוא נמצא בו, אך להפתעת
צוות בית-החולים מעולם לא אותת לילדיו או להם שברצונו
לראות אותה. אסתר, מצדה, מסוגלת הייתה עדיין לעשות כמה
פסיעות, אך זה מכבר איבדה את צלילתה, וספק אם ידעה או
הבינה כי גם בעלה נמנה עם שוכני בית-החולים. באחד
מביקוריהם המשותפים החליטו אמונה והמדת לעשות ניסיון
ולהפגיש את ההורים. תהילה העבירו את עגנון אל המרפסת
שבקומה השנייה, ואחר כך ירדו שניהם אל הקומה הראשונה
כדי להביא משם את אסתר. הייתה זו שעת בין-ערביים,
ובמרפסת ישבו חולים רבים שעקבו בסקרנות אחרי המתרחש.
הם ראו כיצד נפתחת המעלית של הקומה השנייה, ומשם מוצאת
אסתר, ישובה על כיסא-גלגלים ומובלת לפגישה עם בעלה
המפורסם: שעה מסורק בקפידה, פניה המוקינות מסגירות
עדיין את שרידי יופיה, גופה שמוט מעט על הכיסא - אך כל
כולה מקרינה חן ואצילות. אולם ומיוסר הביט עגנון באשתו
הקרבה אליו, זו האישה שכדי להימצא בקרבתה היה עושה את
דרכו ברכבת ממינכן לשטרנברג כל אימת שנמצא לו רגע
פנוי. לאט ובוזהירות קירבו חמדת ואמונה את כיסאות-הגלגלים
של הוריהם כדי שיוכלו לשבת בסמוך זה לזה. משותק בפלג
גופו הימני הושיט עגנון במאמץ את יד שמאל שלו והניחה על
זרועה של אסתרליין יקרתי. אסתר התבוננה בו שקועה
בערפילים, אדישה למחווה שעשה עגנון כלפיה. פתאום זקפה
מעט ראשה, התבוננה בו, ולרגע נדמה היה כי אכן זיהתה
אותו. ואז באה מגרונה צעקה: VATERCHEN (אבאל'ה) - זה
כינוי-ההיבה שבו נהגה לכנות את בעלה רוב הימים.

מתוך הספר "חיי עגנון" של דן לאור. כל הזכויות שמורות להוצאת שוקן.